

ՆՅՈՒԹԵՐ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ս. ՔՈՒԱՆՋՅԱՆ

ԲՈՒԽԱՐԵՍՏԻ ՀԱՅՈՑ ԱՆՑՑԱԼՆ ՈՒ ՆԵՐԿԱՆ¹

Բուխարեստի հայերը XIX դարու առաջին կիսուն կղարտակերին առևտուրը Տրանսիլվանիո հետ², Այս շրջանին էս մեծ է եղած վալակիո և ի մասնավորի Բուխարեստի հայոց և Դանուբին անդին գտնվող իրենց ազգակիցներուն միջև եղող կապը։ Մեհմեդ Սելիմ փաշա՝ Սիլիսդքեի մուհաֆիզը 1861 թվին, վալակիո Գրիգորե Գհիկա իշխանին մոտ կղիմե 1,000 պիաստր գումարի մը համար, զոր պարտական էր Ռուս-ջուկցի Գրիգորը Բուխարեստի իր ազգակից առևտրական Պապիվին³։ Այս շրջանին ու ասկե ալ առաջ կարևոր թիվ մը կկազմեն Ռուսարիային կատարված հայերու գաղթները դեպի Բուխարեստ, զաղթներ, որոնք մեծ մասամբ առևտրի պատճառով են կատարված։ Այս շրջանին էս վալակիո հայ առևտրականները որոշ դեր մը խաղացին երկրին առևտուրին մեջ, պահելով տակավին իրենց առևտրական կապը Թուրքիո հետ։

Հայ արհեստավորներն ու առևտրականները, Ռումինիայի այս վայրին մեջ, ինչպես տեսանք, հաճախ արտոնություններ վայելեցին և մասամբ ալ սեղմումներու ենթարկվեցան։ Ռուսական արդավանքի ընթացքին, 1828 սեպտեմբեր 5 թվակիր և 3518 համար գրությամբ, ռուս բանակի ընդհանուր հրամանատարությունը կժանուցաներ ռուսական բանակի հայազգի զորավար խաչիկ Հովակիմյանց Լազարյանցին (որ այդ ժամանակ պաշտոնով ձերկու իշխանապետությունց՝ վալա-

կիո և Մոլդավիո մեջ կգտնվեր), որ ընդհառաջ երթալով անոր մեկ դիմումին, հրամանագրեր էր ուղարկեր երկու իշխանապետություններու խորհուրդներուն, որպեսզի վերացնեն այդ վայրերու մեջ ապրող հայերու իրավունքներու վրա եղած սեղմումները։ Ռուսական հրամանատարության կողմե կատարված հայերու իրավունքներու վերահաստատումը շատ կարևոր նշանակություն ուներ հայերու համար, մանավանդ, որ երկու իշխանապետություններու մեջ Ֆանարիոդ հույն իշխաններու շարունակական տիրապետության շրջանը (1711—1821) շատ ժանր էր այդ վայրերու և հատկապես Մոլդավիո մեջ ապրող հայերու համար, որոնք հետզհետե կորանցուցեր էին իրենց դարավոր իրավունքները, զրկվել էին հող գնելու իրավունքն, և հույն մոնեռանդ կղերականության միջոցով իրենց դեմ տարածված առատ թիվով առապելներով շարունակ խեղճանքի էին արժանացներ։

Սակայն վալակիո հայերը, և հետևաբար նաև Բուխարեստի հայերը, ավելի շատ արտոնություններ ունեին։ Այս բանը հայտնի կերպով կերևի մանավանդ Մոլդավիո հայոց՝ ձերկրին իշխանին հղած մեկ աղերսագրին մեջ, ուր անոնք կխնդրեն, որ Մոլդավիո մեջ բնակող հայոց համար ալ վերահաստատվի ի նպաստ կարգադրություն, իբր օրինակ հիշելով վալակիան, որ անհիշատակ ժամանակներն ի վեր կվայելեր իրավունքներ⁴։

1857 հոկտեմբեր 25-ի Վիեննայի աղ-հոկտի նիստին մեջ, ռումին մեծ դեմոկրատ և նշանավոր դիվանագետ Միհայիլ Կոկլընիշեանուն

¹ Սեկդեբ 1849 թվի III—IV և 1850 թվի I—II և VII—VIII համաթերթում։

² N. Iorga, Ist. Comerului Românesc, Vol. II, p. 144.

³ Arhiv Statului, Doc.Turc, № 449.

⁴ Ռումին Անգլիկայի Էկոմոգիթ № 4084, Documente Buicului, f. 70—71.

իր արտասանած ճառին մեջ կըսեր. «Ճայուս Թոմըննասկըրի (Վալսկիւ) մեջ ոչ ին միայն դալանանրի արտոնութիւններ ալ լինի մեծ են, այլև քաղաքական իրավունքներն ալ ավելի ընդարձակ են, օրինակ՝ հայերը իրավունք ունին հող գնելու...»⁵

Բուխարեստի հայոց առևտուրը սկսավ կա-

ՄԱՆԼՈՒ ԵՎ ՎԱՆԻԿԻ

Թոմեն րանասերներու և ճարտարապետներու կողմէն իբրեւ Բուխարեստի ամենահին և հետաքրքրական րանկարաններն մին կնկատվի հայոց եկեղեցիներն քիչ հեռու Սպրտարուլոյ փողոցին վրա գտնվող Մելիքի տունը, որ ներկայիս հայ զաղութին ծերանոցն է։ Ինչպէս ճիշտ կերպով կնկատեն դոկտ. Ն. Վրաթմանու այս տան մասին գրած իր մեկ հոդվածին մեջ, Մելիքի տունը գտնելու համար պետք չկա հասցեի, քանի որ ան քաղաքին այդ մասին մեջ միակն է իր յով հավասարակշռված վաղեմի դիմագծով, դեպի բակը նայող իր դեղեցիկ և մեծ ճշմարկառով (ապակեփեղկ), իր կրկնակի լուսամուտներով և հին կղմինդրե ծածկովթով։

Թոմեն նշանավոր ճարտարապետ Գհիկա Բուլքեշտ, որ ուսումնասիրած է նաեւ հայ արվեստի հետքերը Թոմեն հուշարձաններու վրա, Մելիքի տան մասին կգրի հետևյալը. «Բուխարեստի մեջ քիչ թիվով հին տունները, որոնք մնացել էին մինչև մեր օրերը, քանդվեցան, իրարու ետևեւ։ Սպրտարուլոյ փողոցի Մելիքի տունը, կառուցված 1760-ին և վերանորոգված 1920-ին ճարտարապետ Սմբերդտեպետի կողմէն, մեր ասկէ առջեւ նկարագրած տուններին ուրույն հատակագիծը մը ունի, իր անկյունը հաստատված ջամբրով, ներքին սանդուխով, ճակատները զարդարված դորեական ոճով դասական քառանկյուն սյուներով, ճոխ քիվերով ու ծեփով ծածկրված, ներքին մասը կներկայացնեն քանդակված փայտյա առաստաղ մը, որ կզարդարեն հյուրանոցը»⁶

Այս շէնքը վերանորոգող ճարտարապետ Պ. Սմբերդտեպետ իր թողած մեկ քանի ուշագրավ նոթերուն մեջ, որոնք գրած է Թոմի-նական պատմական հուշարձաններու կոմիտեի Տեղեկագրի համարներն միույն մեջ, կըսէ թէ Մելիքի տունը կառուցված է 1760-ին, բայց հայտնի չեն անոր հատակագիծը պատրաստող և զայն կառուցող ճար-

տիր կրկիր հասնող հրա և հույն վանատականներու մրցակցութիւն։ պատճառով, և միայն ավելի վերջ նորանոր գաղթիւր շնորհիվ էր, որ Բուխարեստի հայերը կրկին դեր մը ունեցան քաղաքին ճարտարարվեստի ու առևտուրի ասպարեզներուն մեջ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏՈՒՆԵՐԸ

տարապետի ու վարպետի անունները, ինչպէս որ հայտնի չէ նաեւ անոր առաջին տանտերին անունը, որուն համար կառուցվեցավ այս շէնքը։ Սակայն հավանական կգտնեն, որ ան կառուցված ըլլա «Սպրտարուի» մը համար և հետագային անոր անունով կոչված ըլլա նաեւ ամրողը թաղը. անուն, որ անփոփոխ մնացած պետք է ըլլա XVIII դարեն մինչև այսօր։ Իր հողվածի շարունակութիւն մեջ, վերոհիշյալ ճարտարապետը, նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ այդ տունը կգտնվի Սպրտարուլոյ փողոցին վրա և որ շատ մօտ է հայկական փողոցին և հայկական եկեղեցիութեան, կենթադրեն որ այդ շէնքը կառուցված ըլլա փարթաւ հայ առևտրականի մը համար։ Ան շինված է XVIII դարու ուսմինական ոճով, հատկանշական ակոսածէ փորված քառանկյուն սյուներով, որոնք հաստատված են բարձր պատվանդանի մը վրա, քաղցրող քիվով, տանիքի փայտյա խողովակով, կողմինդրե ծածկովթով, մեծ պատշգամբով մը, որ հավանաբար նախապէս բաց եղած էր և հետո ավելի ուշ է, որ ձևափոխված է ջամբի։

Սկսյալ 1820 թվականեն, այսինքն ավելի քան 100 տարի, այս տունը կպատկանի Թոմի-մինիա հաստատված հայազգի Մելիք ընտանիքին։ Այս տունը արմատապէս նորոգված է 1822-ին, թվական, որ քանդակված է դեպի մատան տանող մուտքի դռան կամարին վրա։

1848 թվականին այս տունը կպատկանի ճարտարապետ Հակոբ Մելիքին, որ ճարտարապետութիւնը ուսած էր Փարիզ, աշակերտելով Լարրուստի։ ճարտարապետ Մելիքը Բուխարեստի մեջ բազմաթիվ շէնքեր կառուցած է, որոնց մեջ նաեւ Մայմեզոնի զորանոցը։ Երկու անգամ զինքը հիշատակված կգտնենք կարգ մը հաղթական կամարներ կառուցելու պարտականութիւն մեջ, անգամ մը փաստաթուղթերու մեջ կոչվելով իբրեւ «architecton», իսկ ուրիշ անգամ մըն ալ «artistect»։

1848—1857 թվականներուն Հակոբ Մելիքի բնակարանը անբնակ ու բոլորովին ամայացած կգտնենք, քանի որ ինք ևս իբրեւ ու-

⁵ «Երկան ու հողքը խորհրդակցած մեծ ժողով էր, որ հրավիրվել էր Վալսկիւ և Մուլդաի իշխանութիւններէ միացման համար։

⁶ N. Ghika Budești, *Evoluția Arhitecturii în Muntenia și în Oltenia*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, An. XXIX, p. 117.

⁷ «Սպրտարը հին տան թիվնապահ էր իշխանին և նաեւ բանակին հրամանատարը։

մինական 1848-ի բուրժուական ռևոլյուցիայի մասնակից, փախեր էր Կոստանդնուպոլիս ու Փարիզ, 1857-ին վերադառնալով Բուխարեստ, կրկին վերանորոգեց այս տունը, պահելով անոր նախնական ոճը, ու ատկեհետ մինչև 1920 թվականը կարևոր նորոգություններ չեղավ: Հակոբ Մելիքի մահեն հետո այս

մոկրատ խմբակցության մը իբր քարտուղար: Ու հեղափոխական պարազլուխներու հետ իր կապը այնքան սերտ է եղած, որ արտասահմանեն անոնց որկած նամակներուն մեջ կարելի է հանդիպիլ նաև Մելիքի անվան հիշատակության, Հակոբ Մելիքի այս քաղաքական գործունեությունը պատճառ պիտի

Մելիքի տունը

տունը կանցնի իր կնոջ՝ Աննա Մելիքի հովանավորության տակ, որու կտակով կորոշվի ծերանոցի վերածել «Աննա Մելիք ծերանոց» անվամբ:

Մելիքի տունը, սակայն, հայտնի է այն բանով, որ ճարտարապետ Հակոբ Մելիքի հավանությամբ, այդ շենքի ձեղնահարկին մեջ թաքնվեցան 1848-ի Վալակիո ռևոլյուցիայի պարազլուխներ՝ Հելիագե Ռըդուլիսկուն, Կ. Ա. Ռոսետին և մյուս ռևոլյուցիոներները, քանի որ ճարտարապետ Մելիքը անոնց շատ մոտ ու գործակից ընկերն էր, և անոնց ռևոլյուցիոն նույն գաղափարներուն կծառայեր: Այս առթիվ ավելցնենք, որ վերոհիշյալ Կ. Ա. Ռոսետին, ռևոլյուցիային հետո թյուրքերու կողմն աքսորվելով, արտասահմանի մեջ տակավին մոտ դար մը առաջ լույս ընծայեց «Ռեպուբլիկա Ռոմլընը» (Ռումինական Հանրապետություն) թերթը:

Պրոֆ. Յորգան 1848-ի վերոհիշյալ ռևոլյուցիայի մեջ կհիշե բազմաթիվ հայեր, որոնք գործնականորեն մաս առին ժողովրդական շարժման, և որոնց մեջ կհիշե նաև ճարտարապետ Մելիքի անունը: Նույնիսկ օտար թերթերու մեջ ևս հիշված կգտնենք իր անունը, 1848-ի Բուխարեստի մեջ կազմված դե-

բլար, որ իր աներ հայրն ալ տառապեր: Կնքապես լրկուստյանուն իր հուշերուն մեջ կպատմե թե ինչպես հրաման ստացավ ձերբակալել Մելիքի աներ հայրը⁵, Հակոբ Մելիք կապված էր նաև հայ կյանքին հետ: Ռումեն բուրժուական ռևոլյուցիան, որուն ինք ևս մաս էր առնր գործոն կերպով, իր մեջ արթնրուցեր էր իր պատկանած ժողովրդի ազատագրումը ևս տեսնելու ջերմ փափագը: Հետաքրքրական է այս առթիվ գիտնալ թե Ն. Յորգայի հրատարակած պատմական սովորաթիվ հոդվածները պրպտելու ժամանակ, կրցա գտնել նաև հիշատակություն մը, ըստ որուն ճարտարապետ Հակոբ Մելիք 1856-ին Ֆրանսերեն լեզվով հատոր մը լույս էր ընծայեր, «Արևելքը Արևմուտքի առաջ», «L'Orient devant l'Occident»՝ անունով, ուր բազմաթիվ աղբյուրներու հիման վրա նյութեր էր գտնողնր ռումինները հետաքրքրող, և նոթեր 1848-ի ռևոլյուցիայի մասին:

Հակոբ Մելիք շատ մոտեն կհետևեր հայ կյանքին: 1856-ին Փարիզ հիմնված և ապա 1862-ին Թեոդոսիա փոխադրված «Մասեաց

⁵ Dr. Vătămanu, „Universul”-ի մեջ, քաղված «Ararat»-ի 1940 ամսի № 179-ի մեջ,

Ազաւի՜ս պարբերաթերթին մեջ հրատարակւած բաժանորդներու շարքին Բուխարեստին միայն իր անունը կտեսնենք հիշված իբր բաժանորդ, մինչ Մոլդավիան իր ամբողջ հայաշատ քաղաքներով բազմաթիւ բաժանորդներ ուներու Հակոբ Մելիքի գրադարանեն որոշ մաս մը ճարտարապետական գրքեր, ալրոմներ, նախագծեր և գծագրութիւններ կ'աւելին ներկայիս Բուխարեստի «Հայ մշակութի տան» մեջ:

Վերջերս Երևանի Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ճոխ արխիւին մեջ կրցաբտնել 1845 թվականով Բուխարեստեն էջմիածին ղրկված նամակ մը, ուրկե մեզ հայտնի կդառնա թե Հակոբ Մելիք Բուխարեստի հայկական վարժարանին մեջ ուսուցչական պաշտոն ալ կ'ավարներ:

Բուխարեստի մեջ պատմական տուն մըն ալ եղած է անցյալ դարուն Անտոն Վանիկ անուն հայուն շենքը, որ ներկայիս փլցված ու հետևաբար ալ բոլորովին մոռցված է: Բուխարեստի ամենապիսիւր պողոտաներեն «Վալեա Վիկտորյեյն» վրա կգտնվեր այդ տունը, այնտեղ՝ ուր իր հողամասին վրա բարձրացած էր երբեմն «Դրագոմիր Նիկոլեսկու» կոչված հսկա շենքը: Անցյալ դարուն Վանիկի տան մեջ էր «Տիմպուլ» թերթի խմբագրատունը, ուր աշխատեցավ նաև Ռոմիլիայի մեծագույն բանաստեղծ Միհայիլ Էմինսկուն (1850—1889), որուն ևս հայ ծագում կ'էրաբով: Հոն է որ գրիչ շարժեցին ուսման լրագրութիւն նշանավոր դեմքերեն ոմանք: «Կասա Վանիկայի (Վանիկի տան) գլխավոր մուտքը «Վալեա Վիկտորյեյն» են էր և որ նեղ ու մութ սանդուղ մը ուներու Ականատես մը

կ'աւտմե թե ոչ մեկ անդամ այդ սանդուղներեն չէր համարձակեր վեր ելլելու: Լրագրողներու շարքին այնտեղ կհանդիպէին նաև ուսման վաղեմի քաղաքական դեմքեր և այլն: Վանիկի տան հետքն ու անունը այսօր բոլորովին կորսված ու մոռացութեան է մատնւած:

Բուխարեստի հայ կարեւոր ընտանիքներեն մին էր Վանիկ գերդաստանը. տեղվույն հայոց գերեզմանատան մեջ առանձին գամբարան-մատուռ մը կա, որ կ'կրե Վանիկ ընտանիքի անունը:

Դժբախտաբար գրեթե անդեկութիւններ իսպառ չկան Բուխարեստի և Վալեիկի հայ ստորին արտադրող խաւերուն մասին, ինչպես պետք է ննթաղել՝ անոնք մեծ մասամբ գտնվել են հայկական արհեստակցական միութեան մեջ մտած զանազան արհեստավոր վարպետներու մոտ իբրև ծառայողներ:

Բուխարեստի հայոց մոռացութեան մատնւած սույն համառոտ պատմութիւնը ուրվագծելու մեր այս փորձի առթիւ, պետք է ըսենք նաև, որ հատկապես հետաքրքիր է ուսումնասիրել Բուխարեստի հայոց մշակութային կյանքը: Տալ հակիրճ պատմութիւնը անգլույն հայ եկեղեցւոյ և հայ վարժարանին ու թեմին, զետեղել կենսագրութիւններ երևելի անձերու ու առհասարակ ամփոփումը տալ անցյալի և ներկայի Բուխարեստի հայ կյանքին, — կնշանակե փրկել գաղութի մը պատմութիւնը, որ կհանդիսանա մեկ էջը ցարդ չգրված հայ ժողովուրդի ընդհանուր լիակատար պատմութեան, և կնշանակե լմոռնայ գաղութ մը, որ միշտ հալատարիմ է մնացել ու կմնա իր թանկագին Հայրենիքին:

